

ge koji promatraju, primaju ophodare u svojoj kući pa sudjeluju u fešti samo djelomično. Zato gustoća obreda u cijelom običaju nije podjednaka pa Clemente rezonira ovako: »Čista razlika među obredom, koji je katkad u središtu blagdana, i samoga blagdana (>fešte<) jest u tome što obred određuje strogo formalizirane odnose između nosilaca — izvođača i ostalih sudionika i ima specifične simboličke ciljeve, a blagdan, koji ga okružuje, manje je strogo propisan. U blagdanu postoji tendencija nestanka razlika među nosiocima — izvođačima i ostalim sudionicima. Blagdansko ponašanje dopušteno je svima. Obred ima središte i rub, blagdan je policentričan; obred je lokaliziran, blagdan difuzan. Poštujući kulturne i povijesne norme blagdansko ponašanje, koje je difuznije, može jače varirati u sličnom tonalitetu« (str. 56).

Upravo zbog toga blagdan, odnosno »fešta«, po svom je karakteru demokratičan. Uključivanje većeg broja sudionika iz neke zajednice u manje strogo regulirano (neritualizirano) ponašanje, smatra Clemente, ne znači dekadenciju »fešte«. To nije negacija običaja ili kulture i nije iznimka. Stoga običaje odnosno »fešte«, da bi se istraživali, tvrdi Clemente, treba najprije »banalizirati«, tj. shvatiti ih kao banalne i svakodnevnne a ne kao iznimne pojave života (str. 46).

Dunja Rihtman-Auguštin

Naitre, vivre et mourir. Actualité de Van Gennep. Edités par **Jacques Hainard** et **Roland Kaehr**. Musée d'ethnographie, Neuchâtel 1981, 189 str.

Ova publikacija je uspješna kombinacija kataloga jedne etnografske izložbe i znanstvenih radova sa simpozija koji je održan u povodu te izložbe, predstavljajući tako plod one stare evropske tradicije po kojoj su etnografski muzeji centri za čuvanje, prikazivanje, ali i istraži-

vanje pojedinih aspekata kulture raznih naroda. Etnografski muzej u Neuchâtelu (Švicarska) želio je prikazom obreda prijelaza kod odabranih naroda svijeta upozoriti na aktualnost Van Gennepove analitičke sheme, a znanstveni prilozi s prigodnog simpozija valorizirali su Van Gennepov doprinos i upozorili na moguće smjerove u daljnjem istraživanju ritualnih aspekata suvremenog društva.

U uvodnom dijelu knjige njezin urednik Jacques Hainard navodi da su na ideju o izložbi u čast Van Gennepa došli kustosi Etnografskog muzeja kada su u arhivu ponovo otkrili Van Gennepove dokumente iz razdoblja od 1912. do 1915. godine. Van Gennep je u to vrijeme radio u Neuchâtelu pripremajući, između ostalog, i internacionalni kongres etnologije i etnografije (održan u lipnju 1914. godine). Da bi ostvarili ideju o prikazivanju rituala prijelaza, Etnografski muzej i Etnološki institut sveučilišta u Neuchâtelu pozvali su kao suradnike nekoliko stručnjaka iz Belgije, Portugala i Francuske da uredi pojedine dijelove izložbe i napišu priloge za simpozij o aktualnosti Van Gennepa.

Svaka ljudska zajednica, prema Van Gennepu, ima određene svečane činove, ceremonije ili obrede pomoću kojih regulira prelazak iz jednog društvenog stanja u drugo: rođenje svakog pojedinog člana, prijelaz iz jedne dobne grupe u drugu, iz jednog zvanja u drugo, iz jedne sredine u drugu, pa čak i prelazak iz svijeta živih u svijet mrtvih. Obredi prijelaza uvijek se odvijaju u tri, najčešće nejednako elaborirane faze: odvajanje (séparation), prijelaz ili prag (limen, marge), te sjedinjavanje uz neku novu kvalitetu (agrégation). Pomoću obreda prijelaza definira se odnos između svetog i profanog (u širem dirkemovskom smislu) i održava kohezija ljudske zajednice u konfliktnim i kriznim trenucima. Predmeti, zvukovi, riječi i geste od kojih se sastoje obredi prijelaza mo-

gu biti običnog »svakodnevnog« karaktera. Međutim, posebnu prostorno-vremensku dimenziju obreda (lieu-moment) stvara način na koji se obred odvija, odnosno prema Van Gennepu, ceremonijalni slijed odvija se u svim ljudskim zajednicama po istoj shemi, pa možda zato imamo dojam da su svi ljudski obredi slični i padamo u iskušenje da proučavamo analogije i univerzalne karakteristike običaja oko rođenja, vjenčanja i smrti u inače vrlo različitim ljudskim društvima.

Po ovoj usmjerenosti na komparativno izučavanje različitih kultura i na identificiranje univerzalno ljudskog, Van Gennep pripada povijesnom toku francuske misli koji možemo jasno pratiti od Durkheima i Maussa do suvremenih antropologa kao što su Lévi-Strauss i Maurice Godelier. Hainard također u tom smislu određuje cilj njihove izložbe: »... htjeli smo... dati priliku za refleksiju o boljem pristupu alternativnom (svijetu) i željeli bismo da moguće analogije s našim vlastitim društvom u najmanju ruku doprinesu shvaćanju da i drugi imaju isto tako suptilne i kompleksne sustave misli i odgovore na svoje probleme kao i mi. Usprkos razlikama, ljudi moraju rješavati iste probleme, a logika rješenja koja donose slijedi neobično slična pravila. Ako naš posjetilac to shvati, mi smo postigli svoj cilj« (str. 16).

Kazimo sada nešto više o kompoziciji izložbe i knjige koja je popraćuje. Veći dio izložbe i knjige posvećen je prikazu i studijama o obredima prijelaza životnog ciklusa. Obuhvaćeni su obredi vezani uz rođenje djeteta kod naroda Wéménou u Beninu (naročito posebni status blizanaca), kompleks obreda za plodnost kod Tshokwe (Angola), obred prvog šišanja kose kod naroda Quechua (Peru), pubertetske inicijacije kod Kayapo Mekragnoti (Brazil), vjenčanje kod Tadžika i Uzbeki u Afganistanu i obred smrti u Novoj Irskoj. Etnološki eseji sadrže pored toga i analizu obreda prijelaza u svijet smrti kod Tin dama na Novoj Gvineji.

Drugi, manji, dio izložbe naslovljen je *Stvaranje Švicaraca* (La fabrication des Suisses) i predstavlja »evropsku paralelu« obredima prijelaza kod »primitivnih naroda«. Nastoje se prikazati mogući ritualni putovi i obavezni prijelazi (kroz školovanje, armiju, proizvodnju, članstvo u političkim i religioznim zajednicama) koji formiraju švicarskog građanina. Problematiku suvremenih evropskih rituala obrađuju u knjizi tri studije na koje ćemo se vratiti malo kasnije.

Konačno, treći dio izložbe posvećen je Van Gennepu, a u knjizi je upotpunjen opširnim biografskim i analitičkim prilogom Nicole Belmont. Ona opisuje znanstveni razvoj Van Gennepa još od srednjoškolskog doba kada je pokazivao interes za numizmatiku i objavljivao svoje prve publikacije s tog područja, preko bavljenja australijskim mitovima i legendama i usmenom književnošću Savoje, do teorijskih rasprava o folkloru i obredima (*Les rites de passage*, 1919. god. i *Lé folklore* 1924. godine) te kompilatorskih i klasifikatorskih radova pred kraj života (*Manuel de folklore français contemporain* 1—2, 1943—1946. god.).

Nastojanje da se mnogi ceremonijalni i obredni momenti u suvremenom švicarskom životu također sagledaju kroz analitičku shemu obreda prijelaza vjerojatno ima dvostruki razlog. Prvo, to je nastavak Gennepove preokupacije komparativnim izučavanjem obreda, mitova i legendi u skladu s prije spomenutom francuskom tradicijom. Drugo, veliko zanimanje jednog dijela suvremenih kulturnih antropologa za ritual i simboličko ponašanje uopće, koji umnogome nastavljaju vangenepovsku tradiciju, vjerojatno nije mimoišlo ni švicarske etnologe. Zadržuje, međutim, da se brojne tekuće publikacije s tog područja (autora kao što su C. Geertz, V. Turner, S. Moore, B. Myerhoff, M. Bloch, M. Douglas, M. Sahlins, P. Bourdieu itd.) gotovo i ne spominju, a još se manje može zamijetiti ut-

jecaj tih autora na teorijski pristup i analitičke postupke švicarskih i francuskih etnologa. Izuzeci su jedino Pierre Centlivres koji je u priređeni izbor citata uvrstio i odlomke iz radova Goffmana, Leacha i Turnera, a u svom članku djelomično se koristi mislima Maxa Gluckmana i spominje knjigu S. Moore i B. Myerhoff **Secular Ritual** te Pierre Rossel koji u svojoj bibliografiji navodi P. Bourdieua.

Prilog P. Centlivresa **Obredi prijelaza: novi prostori, novi simboli** ima u ovoj publikaciji ulogu središnjega teorijskog eseja o obredima i njihovom značenju u suvremenoj kulturi. On upozorava kako na prisutnost ritualnih elemenata u današnjoj svakodnevnici tako i na slabljenje ritualne funkcije u nekim životnim situacijama, zbog čega nam se može učiniti da ritual uopće nestaje. Centlivres navodi četiri tendencije u suvremenim ritualima:

1. nestajanje vidljivih simbola (npr. vjenčana kruna i bjelina nevjeste, svećenička odora itd.), ali i obnavljanje nekih u komercijalne svrhe («narodna» nošnja).

2. slabljenje ritualne funkcije šire grupe, tj. prelazak tih funkcija na užu porodicu (npr. prisustvovanje pogrebima i svadbama).

3. umjesto »prirodnog«, voljno pristupanje crkvi, čime inicijant postaje i subjekt, a ne samo objekt rituala, dok uloga ritualnog funkcionara (svećenika) slabi.

4. pomicanje važnosti i značenja »kritičnih momenata« u suvremenom životu, koje uvjetuje nestanak tradicijskih i nastanak novih rituala (npr. nestajanje zaruka, a stvaranje ceremonijala prilikom odlaska u mirovinu, ili multipliciranje školskih rituala). Osim toga, javljaju se rituali vezani uz različite potkulture ili čak uz pokrete kontrakulture.

Centlivresu bi se moglo prigovoriti da promjene u oblicima rituala (vezanim uz promjene u društvenoj strukturi) smatra ujedno njihovim slabljenjem i nestajanjem, od-

nosno da mu ipak nedostaje »optika« za uočavanje svega onog što u suvremenoj kulturi ima smisao i oblik ritualnog. Možda je to i zato što se njegova rasprava o formiranju Švicarca putem različitih obreda prijelaza ne temelji na sistematskom istraživanju, nego na općim zapažanjima o »ritualnom putu« koji svaki građanin Švicarske — naročito muškarac — mora proći: od vrtića do škole, do vojske, do hijerarhije u proizvodnji i različitim društvenim organizacijama. Društvena se hijerarhija i društveni poredak uopće uvijek potvrđuju ritualom. Tu se Centlivres koristi Gluckmanovom tezom (**Order and Rebellion in Tribal Africa**, 1971), po kojoj u »primitivnim« društvima protest ima ritualizirane oblike i uvijek je ultimativno okrenut prema obnavljanju poretka, a u kompleksnim su društvima konflikti i protesti izraženi »racionalno«, bez potrebe za simboličkim, metaforičkim ili ritualiziranim izražavanjem. Dakle, dok su efektivni pokreti za društvenu i kulturnu promjenu uvijek racionalni, ritualizirani oblici simboličkog protesta javljaju se samo u situacijama gdje se, makar to u prvi čas izgledalo paradoksalno, u stvari afirmira društveni/kulturni poredak. Ovo po našem mišljenju neodrživo suprotstavljanje »racionalnog« i »simboličkog« Centlivres doduše ne uzima bez rezerve, ali ga i ne odbacuje, niti misao jasno razvija. Zaključuje pitanjem da li kontraritualni koji negiraju dominantni kulturni poredak (odjećom, simboličkim izjednačavanjem spolova, ponašanjem, neradom itd.) i koji doprinose stvaranju novih kulturnih vrijednosti i novih oblika izražavanja, ipak nisu u krajnjoj liniji slični onima koji naglašavaju nužnost kulturnog/društvenog poretka.

Za razliku od Pierrea Centlivresa, njegov kolega Pierre Rossel ima elastičniju koncepciju rituala i ritualnog ponašanja. Po njemu, u suvremenom društvu postoji izraženi aspekt ritualnog ponašanja koje ne mora nužno biti strukturirano u ri-

tual, nego se često sastoji od ritualnih elemenata i fragmenata, simboliziranja, posebnih načina govora i fraza itd. Taj ritualni tok, kako on naziva ovaj aspekt života, mnogo je izraženiji i češći u svakodnevnim situacijama nego što većina misli. Dakle, uz strukturirani (Van Gennepov) oblik rituala, nailazimo i na čitav kontinuum ljudskih ponašanja koja mogu biti manje ili više simbolička, ili u užem smislu, manje ili više ritualizirana. Nadalje, Rossel podsjeća da je ritual samo vrlo rijetko sasvim odvojen od nekog utilitarnog čina; u svakodnevici utilitarna (direktno praktična, korisna) i simbolička dimenzija uvijek čine zamršeni preplet ponašanja i smisla koje tek analitičar ina razloga izdvajati. (Ova se tvrdnja skromno javlja u bilješci na str. 177, jer je autor očito smatrao da se radi o općeprihvaćenoj činjenici koju ne treba posebno naglašavati u tekstu. Ipak, budući da istraživači suvremenih rituala često traže »čiste« ritualne oblike kao jedine prave forme ljudskog ritualnog ponašanja, smatramo da Rosselovu bilješku treba u ovom kontekstu naglasiti.)

Po svojem konceptijskom okviru, koji je vjerojatno inspiriran radovima Pierrea Bourdieua, Rossel se približava antropološkoj teoriji o čovjeku kao »simbolizirajućem biću« (cf. Z. Bauman: *Culture As Praxis*, 1977). Nijedan ljudski čin, pa ni onaj najutilitarniji, nije lišen dimenzije simboličkog koji, u specifičnim okolnostima, može imati oblik ritualiziranog ponašanja. U još specifičnijim situacijama, to može biti i strukturirani (»pravi«) ritual.

Rossel u svom prilogu analizira švicarski školski sistem kao u isti mah racionalizirani, funkcionalni, ideologizirani i tehnologizirani sistem, koji, međutim, isto tako sadrži i ritualnu dimenziju. Ritual je unutar školskog sistema **lieu-moment** kolektivnog »svetog« pomoću kojeg se postižu stanja i shvaćanja koja svakodnevna rutina, sa svojom homogenošću i funkcionalnošću, ne

može izazvati. Sam školski sistem može se također u cjelini uzeti kao obavezni obred prijelaza unutar kojeg se, prema Van Gennepovoj shemi, nalaze još i mnogi manji obredi prijelaza. Autor analizira pet takvih situacija: početak školovanja, promocije, školski izlet, kršenje školskih pravila i sankcije, te na kraju, ispiti.

Konačno, treća studija koja se odnosi na obrede u Evropi jest prilog Martine Segalen o svadbama u Francuskoj **Vjencanje, preslica i nevjestina cipele**. Od prethodna dva članka razlikuje se po tome što je plod dugotrajna i opsežna istraživanja (nedavno je na engleski jezik prevedena autoričina knjiga o svadbama i položaju žene u ruralnoj Francuskoj u posljednja tri stoljeća). Iako je po Van Gennepu bitna ceremonijalna sekvenca ukupnog ritualnog događanja, M. Segalen se ovdje odlučuje za drugačiji analitički postupak. Usredotočuje se na simbol preslice i nevjestine cipele u okviru svadbenog rituala, smatrajući da su ovi predmeti posrednici ili prenosioci smisla čitavog obreda. Priznajući Van Gennepov doprinos i poštujući ga, autorica dalje izgrađuje vlastiti put. Ističe polisemičnost rituala, pa tako i nemogućnost da jednostavno njihovo stavljanje u kronološki slijed otkrije sva ritualna značenja. Taj je postupak kod mnogih nakon Van Gennepa vodio u banalnu tipologizaciju i klasifikaciju, bez ikakvih interpretacija ili objašnjenja. M. Segalen smatra da obred uvijek treba promatrati u njegovu kulturnom, ekonomskom i društvenom kontekstu, kao funkciju dinamike određene društvene grupe. Pri tom se može krenuti od određenog ključnog simbola, kao što su u ovom slučaju predmeti preslica i nevjestina cipele.

Trebalo bi u zaključku istaknuti da izložba u etnografskom muzeju u Neuchâtelu i zbirka etnoloških studija koja ju je popratila značajno doprinose tekućoj problematici o simboličkom ponašanju i rituali-

ma u suvremenom društvu. Od posebnog je značenja to što su u knjizi uključene studije o evropskoj kulturi jer su domaći, evropski autori učinili relativno malo na području simboličke antropologije (izuzev u Italiji); još uvijek prevladavaju radovi anglo-američkih autora. Zbornik revalorizira rad Van Gennepa i njegovu aktualnost danas, i to u sredini koja Van Gennepa dobro poznaje, gdje se njegove knjige svakodnevno upotrebljavaju i gdje se, uz dužno poštovanje i kritiku, istraživanja rituala nastavljaju u novim smjerovima i na nove načine.

Olga Supek-Zupan

Versuche, der Zivilisation zu entkommen. Herausgegeben von Ina-Maria Greverus und Erika Haindl, Verlag C. H. Beck, München 1983, 208 str.

Knjiga je rezultat istraživanja vrlo agilnog etnologa (i vrlo plodne autorice djela iz folkloristike i etnologije) i njezinih suradnika i studenata. Željeli su odgovoriti na mučno pitanje zlokobnih posljedica civilizacije u životu suvremenih ljudi, odnosno željeli su pokazati što se događa kad pojedinci ili manje ljudske grupe nastoje uteći civilizaciji i izmijeniti život.

Problemu kojim se bave neki suvremeni politički pokreti oni su prišli etnološki odnosno antropološki. Jer dok su za Tylora kultura i civilizacija (u njegovoj znamenitoj definiciji kulture iz 1873) bile dvije točke između kojih se čovječanstvo kreće, tj. od »divljeg života u barbarstvu prema civilizaciji« (str. 7), gotovo stotinu godina kasnije (1976) S. Diamond civilizaciju će označiti gubitkom kulturnog stvaralaštva i samostalnosti velike većine čovječanstva. Što dakle da radi suvremeni, aktivni etnolog? Pa poći će s Inom-Marijom Greverus k onima koji su pokušali uteći civilizaciji i u »prirodnim životnim prilikama« naći pravi smisao života.

Istraživali su dakle pojedince i grupe ljudi koji su se naselili u napuštenim alpskim gospodarstvima i u nekim drugim seljačkim lokacijama u Švicarskoj, zatim jednu grupu bjegunaca iz civilizacije ravno u Arkadiju, tj. u Toskanu, zatim drugu takvu grupu na jednom grčkom otoku itd.

Živjeli su s tim ljudima, ispitali ih, snimili razgovore na magnetofonske vrpce, sve lege artis kako se to u modernom terenskom istraživanju radi.

I makar kako sve bilo dobro antropološki urađeno, rezultat je osrednji i pomalo tužan. Ne samo zato što se pretežno radi o bjeguncima kojima bijeg nije ništa pružio nego i zato što po mom mišljenju ni antropološko odnosno etnološko istraživanje nije pokazalo ništa značajno osim možda stanovito razočaranje ljudi koji su pobjegli u »Arkadiju« (i tek tada otkrili da ona zapravo nije moguća pa su sada, čini mi se, još nesretniji) i samih etnologa.

Ljudi, naime, koji u današnje vrijeme bježe iz civilizacije, a za to ima mnogo dobranih razloga, rijetko uspijevaju postići neku integraciju zajedničkog života a još manje dugotrajna rješenja. Grupe se često osipaju. Tek nekolicina izdrži duže vrijeme. Mnoge dobre zamisli padaju već kod pitanja koje si oni sami postavljaju, tj. smiju li vlastitu djecu prisiliti (osuditi) na takav život ili im moraju ostaviti slobodan izbor obrazovanja a to znači povratka u civilizaciju.

Možda je najvredniji doprinos istraživanja u tome što je pokazalo kako je povratak prirodi, u svim ovim slučajevima radilo se zapravo o pokušaju povratka seljačkom načinu privređivanja i života, vrlo mukotrpan i skup. Treba znati raditi neke poslove, treba poznavati ekološke i prirodne uvjete. Napokon, gotovo je nemoguće samo održanje života bez primjene motorizacije i agrotehničkih mjera. A za to treba novaca. Prema tome u bijeg iz civilizacije potrebno je in-